

ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN V TROJÍ PROJEKCI A ČESKÁ „ÚZKOST Z DĚJIN“

Ivo Pospíšil (Brno)

V roce 1874 vychází „nákladem Matice moravské a tiskem Akciové moravské kněhtiskárny“ první svazek edice *Slovanské poezie* s podtitulem *Výbor z národního a umělého básnictva slovanského v českých překladech*: jmenuje se *Ruská poezie* a sestavil jej a literárními úvody opatřil (jak se praví na titulním listě) známý brněnský autodidakt, sazeč a filolog František Vymazal (1841-1917), autor jazykových učebnic, jako jsou například *Böhmische Grammatik für deutsche Mittelschulen und Lehrerbildungsanstalten* (1881), *Gramatické základy jazyka srbského čili charvátského* (1895), *Hebrejsky snadno a rychle* (1897), *Litevsky snadno a rychle* (1902), *Anglicky snadno a rychle* (1902) a konverzačních příruček *Čech s Francouzem rozmlouvající* (1902) a *Čech s Rusem rozmlouvající* (1902). V české antologii ruské poezie využil Vymazal existujících překladů, knihu významně doplnil vlastními překlady a medailony autorů. Dedikoval ji „neohroženému našich práv hájiteli, vysoce urozenému pánu, panu Egbertu hraběti Belcredimu.“

Vymazalovým podstatným přínosem bylo poukázání na sílu slovanské folklórní tradice; zejména zdůraznil, jak umělá velkoruská a maloruská (ukrajinská) literatura roste z lidové poezie: „Zběžný pohled na básnictvo kmenův slovanských ukazuje nám jakousi rovnováhu mezi národní a umělou poezií; čím déle se totiž zachovala a čím bujněji rozvila poezie národní, tím později klesá si dráhu poezie umělá. Tak honosí se Polska téměř jen básnictvem umělým, kdežto slovanský jih a východ nevyčerpáním hojností epických a lyrických básní se ozývá.“ (Vymazal, s. I). Sestavovatel je ovšem přesvědčen o pravosti proslulých českých rukopisů, které klade do souvislosti s východoslovanským a jihoslovanským básnictvím. V prvním svazku věnuje pozornost bylinám a Slovu o pluku Igorově – využil zde mj. překladů J. Langer, J. Gebaura a vlastních, které zřetelně převažují. Neopomněl ani Povídku o Hoři-Zloštěstí (jak ukázaly moderní rozbory, mj. Světly Mathausarové, není tento zdánlivě toporný překlad ani zdaleka nesprávný). Vedle epiky si Vymazal všimá písňové lyriky milostné, zbojnické a kozácké (překlady F. L. Čelakovského). Brilantně vyhmátl charakter ruské lidové poezie a její hlavní témata prosycená tragikou, smutkem a vědomím malosti člověka v obrovském prostoru. V Erbenově překladu uvádí Slovo o pluku Igorově. Umělou tvorbu zahajuje Lomonosovem, pokračuje Děržavinem (Bůh), Dmitrijevem, Krylovem aj. Kniže

ruského romantismu V. A. Žukovskij se tu objevuje se svou Světlanou – ohlasem Bürgerovy Lenore, kterou také přeložil. Nevynechá ani Puškinovy těžkomyslné současníky (Baťuškov), ani děkabristy (Rylejev). Výběr a akcenty svědčí o tom, že Vymazalovým oblíbencem byl například voroněžský „selský“ básník-samouk A. V. Kolcov (v různých překladech zabírá v antologii neuvěřitelných 17 tištěných stran, tj. více než N. Někrasov); je to s největší pravděpodobností dáno Vymazalovou preferencí folklóru a folklórní inspirace. Ani Vymazal nemohl nebýt dítětem své doby: vybírá především básně na politická, národní a slovanská témata. Například F. I. Ťutčev je tu označen za básníka příležitostného a vřelého opěvovatele slovanské vzájemnosti (básně Slovanům a Václavu Hankovi), i když byl – objektivněji vzato – především básníkem přírodních kataklyzmat, zmaru a tragické lásky.

Puškin zaujímá ve Vymazalově antologii důstojné místo, i když komentář k němu je poměrně krátký a nepůvodní. Zdá se však, že se Vymazal s uvedeným nepříliš kladným hodnocením ztotožnil. Puškin byl prý v zajetí, z něhož ho Mikuláš I. nařídil povolát, aby se stal jeho cenzorem. Puškin prý rozhodně nebyl básníkem první třídy, ale na Rusi se zjevil jako meteor. Teprve později se dopracoval jisté původnosti: Evžen Oněgin prý podléhá vlivu Byronovu a jako Byron v Donu Juanovi, tak i Puškinův Oněgin je beztvary plod, svrchovaným rozmarem a libovůlí diktovaná směs epiky a lyriky, děje a reflexe, opravdovosti a posměchu – to prý těžce zkouší čtenářovu trpělivost. Naopak za zralý plod jsou tu pokládány Dějiny Pugačovova povstání a Kapitánova dcerka, v nich více vane národní vzduch (Vymazal, s. 88). Kromě lyriky přírodní a reflexivní vybírá Vymazal z Puškina Pohádku o zlaté rybce, Bratry loupežníky, Poltavu a Evžena Oněgina (úryvky – Taťanin dopis a sen). Neopomene také uvést kontroverzní báseň Pomlouvačům Ruska, v níž Puškin – jak známo – odmítá vměšování Evropy do rusko-polských sporů v souvislosti s krvavě potlačeným polským povstáním 1830–1831. Vymazalovy přeжатé názory i původní akcenty zrcadlící se ve výběru textu ukazují na zjevnou preferenci Puškina jako básníka historizujícího a politického: Puškinovy rysy reflexivní jsou tu potlačeny. Básník se nejvíce jeví jako bojovník za svobodu, jako skeptický děkabrista, ale spíše jako ruský národní, snad i státní básník prosazující oficiální politiku: i to ovšem skýtá mnohohrannost Puškinových postav a jejich ambivalence.

K stému výročí narození A. S. Puškina napsal moravský historik literatury a překladatel Alois Augustin Vrzal (1864–1930; pseudonym A. G. Stín vznikl jako kryptogram jeho klášterního jména Augustin; podrobněji srov. naši brožuru *Srdce literatury* a v ní další odkazy) studii, která vyšla roku 1899 (viz *Prameny*). Puškinův obraz je tu zdánlivě jednoduchý až sarkastický, ale přece jen dílem pravdivý. Poté, co se clonou revolučnědemokratické, narodnické a liberální kritiky daří uvídnout o něco autentičtější

tvář ruské literatury, než jak byla čtenářům po desetiletí sugerována (V. G. Bělinskij), vidíme, že řada zjednodušujících Vrzalových názorů měla racionální jádro. Vrzal spatřuje v Puškinovi ješitného umělce, který chtěl dobýt světské slávy, zapletl se do politiky a vzpoury proti panovníkovi, ale pak došel ke střízlivosti, pokoře a očištění: „Puškin totiž zdědil po otci ješitnost, snahu blýskat se ve vznešeném světě, oddával se vášnivě velkosvětským zábavám, a když vznešený svět ho omrzela, vrhl se do polosvěta a vstoupil v orgickou společnost Zelené lampy, společnost mravních mrzáků, záletníků, pijanův a karbaníkův.“ (Vrzal, s. 7). Podle Vrzala směřuje Puškin od lehkosti k těžkomyslnosti, musí se vzdát řady politických a milostných iluzí, přizpůsobovat se; na rozdíl od Vymazala si Vrzal myslí, že Puškin si slávu nezískal jako básník politický a publicistický, ale „lidumilný“.

Kniha Puškinova překladatele **Františka Táborského (1858–1940)** vyšla k 100. výročí Puškinovy tragické smrti (viz Prameny), je stylizována jako tzv. tvůrčí biografie a je doplněna překlady básní. Charakteristické je, že se tu vyskytuje óda *Volnost*, básně *Čaadajevovi*, *Vesnice*, *Vstaň, Řecko*, *vstaň, Ančar*, *Hostina Petra Velikého*, *Já pomník zřídil si ne rukou zbudovaný*, ale příznačně také reflexivní *Zas jsem navštívil ten koutek země* a *Modlitba* zdůrazňující pokoru, snášenlivost a cudnost. Táborský vidí v Puškinovi pozoruhodnou syntézu nového věku a náboženské tradice: „Byl jsem neobyčejně překvapen, když jsem r. 1910 vešel do katedrály sv. Izáka v Petrohradě a při vstupu nabídl mi pěkně tištěný dvojlístek Velkopostní modlitby (z té totiž Puškinův text vycházel – pozn. ip): na jedné straně starými typy a s dekorací starých tisků Modlitba svatého Efrema Sirina (jenž ji složil ve IV. století) a na druhé Modlitba Puškinova s faksimilovým jeho podpisem. Snad je to jediný případ, aby projev básníka stále moderního nabízeli v chrámě. A všim právem; neboť svou hlubokou opravdovostí, sílu podivnou... vlévá myslí slabě.“ (Táborský, s. 105).

Nicméně Táborský – jak ostatně zní podtitul jeho knihy – svým výběrem biografického a kreativního materiálu a nakonec i explicitně zdůrazňuje Puškina jako básníka svobody na pozadí ruské revoluce: „Teprve doba popřevratová (myslí tím asi celou tzv. světovou revoluci v Masarykově duchu, kterou vyústila první světová válka – ip) pomohla, aby veřejnost uviděla, jak velikým básníkem, jak velikým pěvcem svobody byl Puškin. Bez něho, jak ho známe teď – má práce je stručným jen pokusem o to – neporozumíme dnešku. Ba teprve dnes žije Puškin svým osvobozujícím duchem, že vzpomínáme při stoletém výročí ne jeho smrt, nýbrž slavíme jeho veliké vzkříšení.“ (Táborský, s. 206). Chápat revoluci jako náboženské vyústění ruských dějin bylo dobově charakteristické (České oslavy Puškinova jubilea v roce 1937 se již, jak známo, odehrávaly v duchu modifikované zahraničněpolitické orientace).

Tři české pohledy na Puškina nejsou neutrální: zcela zřetelně zachycují básníkovu aktualizaci, jeho chápání prizmatem dobové recepce. Záleží na

tom, co se kolem děje: lze říci, že všechna tři pojetí jsou svým způsobem ideologická, i když míra ideologického vidění je různá (noblesně si počíná zejména Táborský, který Puškina chápe nejprve jako básníka a teprve pak jako básníka svobody – viz výše): podle Vymazala byl básník státotvorným Velkorusem, podle Vrzala byl především pokorným křesťanem, který překonal svou původní velkosvětskou ješitnost, podle Táborského byl básníkem sociálním a potenciálně snad i revolučním. Tyto tři přístupy potvrzují „zvláštní“ český vztah k Rusku obecně a k jeho literatuře zvláště.

I v české recepci ruské literatury se projevuje jinak obecně se manifestující česká kulturní úzkost, strach, že český národ coby nositel kultury vypadne z proudu dějin, že se nebude schopen dostatečně rychle přizpůsobit hybným silám historie. Je to až existenciální strach z ohrožení národního, kulturního a jazykového bytí. Jako by malý národ musel rychle reagovat na podmínky recepce, i kdyby tím – řečeno s Majakovským – šlápl na hrdlo vlastní písni, jako by se mu nedostávalo času na dlouhou reflexi a snažil se neztratit komunikaci.

Puškin se v této trojí recepci jeví do značné míry podle toho, jaká byla společenská objednávka a čím zrovna žila doba a prostředí, která ho recipovalo: potřeba pevné carské vlády v Rusku jako opory Slovanů, pojetí literatury jako projevu náboženského života, umělecká tvorba jako reflexe tíhnutí k individuální a sociální svobodě.

Tato česká přizpůsobivost má někdy i jiný, invertovaný ráz: hledání kreativních pramenů vespod, v ponorných řekách všednosti a každodennosti, jak je nacházíme v Haškově Švejkovi, v Čapkově světě malého českého člověka nebo v Hrabalově pábení: cílem je přikládat na ohýnek komunikace se světem, ale vlastními, malými, nenápadnými, originálními, nehrdinskými, tichými, a tedy méně napadnutelnými prostředky. Oponenti vycházející často ze známé studie H. G. Schauera chtějí českou recepci světa ponořit nikoli do spodního proudu a ponorných řek všednosti, ale naopak do světového mainstreamu. Neustálá česká oscilace mezi Západem a Východem, která pokračovala, pokračuje a bude pokračovat, se na přelomu tisíciletí dostává do nové polohy: „naše dvě otázky“, které příznačně připomněl právě Milan Kundera na IV. sjezdu československých spisovatelů v roce 1967, se opět dostávají do popředí. Sám M. Kundera tuto „malou českou tradici“ prolamoval od samého počátku zdůrazňováním renesanční šíře, kategorií hrdinství (Člověk zahrada širá, 1953; Poslední máj, 1954), kompromitací ideologické idyly (Monology, 1957), obecně lidskou ambivalencí a hravostí lásky (Směšné lásky, 1963, Druhý sešit směšných lásek, 1965, Třetí sešit směšných lásek, 1968) a nakonec i svou pozicí francouzského romanopisce; v publicistice vývojovou integrací tradic avantgardy (O sporech dědických, 1955) a zdůrazněním české kulturní a existenciální tragédie (Český úděl, 1968, Radikalismus a exhibicionismus, 1969, Unesený Západ aneb Tragédie Střední Evropy, 1983). Svou první

knihu o románu věnoval V. Vančurovi, který proti českému měšťáctví 20. století postavil důstojnost středověkého a renesančního člověka jako předobraz Marxovy „říše svobody“ (Umění románu. Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou, 1960).

Puškin v trojí české projekci ukazuje na jeden aspekt české recepcce; zatímco v těchto pohledech se spíše zdůrazňovalo to, co Puškin přinesl ruského, národního, národně náboženského a z národního hledání pramenícího svobodomyšlného a sociálního, dnes se opět více zdůrazňuje to, co Puškina spojuje s Evropou, s evropskou civilizací, to, co v něm jako Středoevropané nacházíme ze sebe sama. V těchto posunech se projevuje nejen bohatství podnětů, které Puškinovo dílo skýtá, ale především pohyby uvnitř českého národního organismu a změny jeho kulturně politických orientací. Název tohoto konferenčního sborníku o tom ostatně svědčí více než průkazně.

Prameny

Kšicová, Danuše: Ruská poezie v interpretaci Františka Táborského. Brno 1979.

Pospíšil, Ivo: Srdce literatury: Alois Augustin Vrzal (1864–1930). Brno 1993.

Táborský, František: Puškin – pěvec svobody. V Praze 1937.

Slovanská poezie. Výbor z národního a umělého básnictva slovanského v českých překladech. Sestavil a literárními úvody opatřil Frant. Vymazal. I. svazek Ruská poezie. V Brně 1874.

Vrzal, Alois Augustin: Alexandr Sergejevič Puškin. Jeho život a literární činnost. Otištěno z „Hlídky“ roku 1899.

Александр Сергеевич Пушкин в тройной проекции и чешское опасение перед историей

Автор настоящей статьи и комментирует три концепции творчества Пушкина в чешской среде: моравского филолога Франтишека Вымазала (1874), моравского католического монаха А. Врзала, автора первой чешской Истории русской литературы, известного переводчика и корреспондента русских писателей (Чехов, Горький, Короленко), автора брошюры, изданной по случаю сотой годовщины со дня рождения поэта (1899), и чешского переводчика и знатока русской литературы Франтишека Таборского (1937). Все три концепции исходят из актуализации пушкинского наследия: в первом случае Пушкин народный, национальный, великорусский, официальный и «государственный» поэт, во втором христианский певец покорности и смирения, в третьем певец свободы, как социальный а почти революционный поэт. Все три взгляды находятся в тесной связи с состоянием мирового порядка и с преобладающими потребностями и тенденциями чешской среды. Автор статьи считает это явление признаком более широкого контекста, связанного с чешской «культурной тревогой», с ощущением опасности, что чешская культура и ее носитель – чешский народ – если не

будет последовательно следить за новейшими мировыми тенденциями, окупится вне мировой истории. Поддержка коммуникативной связи с «большим миром» и преобладание скрытых, подсудных, тихих всенний (Швейк Ярослава Гашека, «маленький чешский человек» Карела Чапска, язык и нарративная стратегия персонажей Богумила Грабала и т. п.) имели и имеют, однако, своих оппонентов. О «наших двух вопросах» писал еще в 19 веке Г. Шауэр в смысле культурной дилеммы: самостоятельная национальная жизнь чехов, существование чешского языка и литературы или восприятие «высокой», уже культивированной немецкой культуры и немецкого языка, о чем в конце 60-х годов (1967), как известно, говорил в смысле ответственности за уровень культуры Милан Кундера на IV съезде чехословацких писателей. Он с самого начала хотел вырваться из узких национальных рамок путем акцентирования ренессансного менталитета, категории героизма (стихотворение о Ю. Фучике), любовных сюжетов и любви как шутки и игры; в теории литературы он подчеркивал творчество коммунистического писателя Владислава Ванчуры, который мещанской морали противопоставлял достоинство средневекового и ренессансного человека как преддверие «царства свободы» К. Маркса, и в публицистике путем концепции средневропейской и чешской трагедии. Между тем как восприятие Пушкина в приведенных трех взглядах Вымазала, Врзала и Таборского подчеркивает то, что у Пушкина русское, национальное, национально-религиозное или социальное и даже революционное, вытекающее из понсков национальной общности, сейчас же более акцентируется то, что связывает Пушкина с общечеловеческими, мировыми, европейскими категориями, то, в чем Европа узнает в Пушкине самое себя. Название настоящего сборника свидетельствует об этом более, чем наглядно.